

Tamás Forgács, *Ungarische Grammatik*

Edition Praesens, Wien, 2001. 456 lap

1. A magyar nyelv jellegzetességeinek, ezeken belül a nyelvtani sajátosságoknak a tudományos bemutatása — mint az közismert — hosszú időre nyúlik vissza: az 1520—30-as évektől kezdve, Sylvester János tevékenységétől fogva tarthatjuk nyilván azokat a műveket, amelyek különböző módon mutatják be a magyar nyelv jellemző vonásait. A magyar nyelvtan leírásának — miként bizonyára más nyelvek esetében is — három fokozata különböztethető meg. Az elsőben még csak bizonyos vulgáris nyelvű kiegészítések, magyarázatok teszik érthetővé a latin grammatikát, a másodikban a latin mellett már szinte egyenértékűként az adott nemzeti nyelv leírását is megkapjuk, míg a harmadikban már egy-egy nemzeti nyelv grammatikája a „főszereplő”, kezdetekben (és viszonylag hosszú ideig) még természetesen a latin nyelvtan tükrében, de egyre inkább függetlenedve ettől (vö.: BALÁZS JÁNOS, Sylvester János és kora. Tankönyvkiadó, Bp., 1958.; SZATHMÁRI ISTVÁN, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968.; ÉDER ZOLTÁN: Túl a Duna-tájon. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1999.).

A magyar nyelvtanok „hordozó közege” évszázadokon át elsődlegesen természetesen a latin nyelv. Ebben — miként számos más tudományban is — a felvilágosodás és a reformkor hozott

változást, amikor is egyre inkább előtérbe került a magyar nyelv mint „médiüm”; vö. pl. „Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Tudós Társaság”. (Bétsbenn, 1795.). A latin és a magyar mellett német nyelven is viszonylag korán megjelent a magyar nyelvtan rendszeres összefoglalása: BÉL MÁTYÁS 1729-ben Pozsonyban jelentette meg „Der ungarische Sprachmeister” című könyvét, ADÁMI MIHÁLY pedig „Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst” címen 1763-ban Bécsben adta ki művét.

Idegen nyelveken egy-egy meghatározott nyelvet alapvetően két szempontból szokás feldolgozni, illetve bemutatni. Az egyik a gyakorlati nyelvtanulás szempontja, a másik pedig az adott nyelv (nyelvtan) rendszerszerű bemutatásáé. Az első csoportba sorolható művek tartalmát és felépítését nyilvánvalóan főleg didaktikai—praktikus célok szabják meg, a másodikba tartozóké pedig az adott területen elért tudományos eredmények.

2. Ez utóbbi művek összességében nem is kevés darabot számláló csoportjába sorolható FORGÁCS TAMÁS itt ismertető műve. A szerző — aki ma a JATE Magyar Nyelvészeti és Irodalmi Intézetének intézetvezető docense — gazdag tapasztalatokkal rendelkezik a magyar mint idegen nyelv oktatásában, hiszen 1988 és 1993 között a göttingeni egyetemen volt magyar lektor. Az „Ungarische Grammatik” (UngGr.) megírásának indítékaiként a szerző a következőket sorolja fel az előszóban (Vorwort, 15—7): művével azok igényeit igyekszik kielégíteni, akik a gyakorlati nyelvtanfolyamokon szerzett ismereteik alapján és azokon túl a magyar nyelv rendszerét részleteiben is meg akarják ismerni, valamint azokét a nyelvészekét is, akiknek kutatásaik során különféle információkra van szükségük a magyar nyelvről. Német nyelven írt gyakorlati magyar nyelv-könyvek viszonylag sűrűn jelentek meg az elmúlt évtizedekben, rendszeres leíró nyelvten azonban nem (kivéve KERESZTES LÁSZLÓ „Praktische ungarische Grammatik” c. művét [Debrecen, 1999], amely azonban kitűzött céljai miatt kevésbé átfogó és részletező — írja FORGÁCS TAMÁS). Az elmúlt három évtizedben folytatott nyelvtani kutatások közül elsősorban a generatív grammatika új eredményei jutottak el szinte kizárólag angol nyelven a külföldi közönséghez, míg az új elméletek és módszerek segítségével megújított hagyományos nyelvészet nem kevés új eredménye a magyarországi szakirodalmon kívül alig kapott teret külföldön idegen (konkrétan német) nyelven.

FORGÁCS TAMÁS célja tehát egy olyan magyar nyelvten megírása volt, amely utal azokra a sajátosságokra is, amelyek az idegen (német) anyanyelvűek számára a magyar nyelv elsajátításában nehézséget jelentenek. Éppen ez utóbbi szempont miatt a megújított hagyományos nyelvészet elvei szerint dolgozott, hiszen az idegennyelv-oktatásba az elsősorban (tiszán?) elméleti—spekulatív alapvetésű grammatika eredményei kevésbé épültek be.

3. Az UngGr. hat fő fejezetből áll, közülük a legterjedelmesebb a szófajokkal foglalkozó rész (4. Die Wortarten, 69—272), mely a KESZLER BORBÁLA szerkesztette „Magyar grammatika” (MGr.; Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000.) gyakorlatához hasonlóan ebben a részben taglalja az ige- és névszójelezés és -ragozás kérdéseit is. Ugyancsak nagy fejezetet szentelt a szerző a mondatannak is (6. Der Satz, 334—445).

A grammatika beosztása egyébként követi az idegen anyanyelvűek számára készült nyelvtenok hagyományos európai gyakorlatát: az adott nyelv rövid „külső” bemutatása után az egyes nyelvi szintek szerint az alacsonyabtból a magasabb felé haladva tárja fel az illető nyelv strukturális jellegzetességeit. A továbbiakban a fejezetek sorrendjében fűzők megjegyzéseket az egyes kérdésekhez.

4. A bevezetésben (1. Einführung, 19—27) rövid, lényegre törő áttekintést kapunk a magyar nyelv rokonsági viszonyairól, történetéről, a nyelvemlékekről és a magyar nyelv mai földrajzi elterjedtségéről. A 3. pontban (20) a *magyar* népnév eredetéről írva FORGÁCS TAMÁS mohamedán (ném. mohammedanisch) forrásokat emleget: úgy gondolom, manapság korrektebb a muzulmán

vagy moszlim (ném. *moslemisch, muslimisch*) jelzõt használni. A latin *Hungarus*, francia *Hongrois* stb. elején álló *h* megjelenését okozhatta a hunokkal való téves azonosítás, de talán inkább lehet latin írásgyakorlat eredménye: l. pl. *1075/1217: *Haperies* 'eperjes' (EWUng. *eper* a.), 1383: *Herezthew* 'ereszt' (TESz.), 1210: *Herde* 'erdõ' (TESz.), 1075/: *hudwordiensium* 'udvar' (TESz.), (1002) 1009/: *Hurhyda* 'úr' (EWUng.) stb.

A magyar nyelv szerkezetének vázlatos áttekintése során az alaktannál (8. pont, 22) bizonyos német szóhasználati zavart gyanítok. A *Wortbildung* magyar megfelelője a *szóalkotás*, vagyis új szótári szó létrehozása: a német szó ebben a helyes értelemben áll a 4. fejezet élén, s ott valóban a szóképzésről és az összetételről esik szó. Az itt említett helyen azonban jelekkel és ragokkal létrehozott szóalakok találhatók, így pontosabb (és a későbbi ellentmondást elkerülõ) német megoldás lehetett volna talán a *Bildung von Wortformen* vagy *Bildung neuer Wortformen* kifejezés.

A szókincs elsajátíthatóságát segítő tényezõként említi FORGÁCS azt, hogy a magyarban számos német jövevényszó (és nemzetközi szó) van. A 11. pontban (24) felsorolt szavak közül a *drót, gróf, herceg* német eredetét még csak-csak érzékelhetik a németül tudók, de a *polgár*-ét már aligha (miként az *erkély, kályha, krumpli, zsámoly* stb. szavakét sem). A 13. pontban (uo.) a német mintájú tükörszavakról és -kifejezésekrõl esik szó. Ebben a szerzõ németül *Spiegelübersetzungen*-nek nevezi az adott szókészlet elemeket, ám a német nyelvû szakirodalom és terminológiai szótárak csupán a *Lehnbildung* és *Lehnübersetzung* terminust tartalmazzák erre a jelenségre.

Ugyancsak a nyelvtanulást segítő körülmények közé sorolja FORGÁCS azt a tényt, hogy egyes német igekötõk pontosan megfeleltethetõk bizonyos magyar igekötõknek, pl. ném. *ein-* ~ m. *be-* (14. pont, uo.). Ám ahol egy német prefixumot a magyarban már két igekötõvel lehet visszaadni, a mechanikus alkalmazás zavart kelthet: mivel a példának megadott ném. *ver-* a magyarban *meg-* és *el-* is lehet, a tanuló nem tudhatja, hogy a ném. *verändern* a magyarban csak *megváltoztat* lehet s nem *elváltoztat*, a ném. *verzeihen* csak *megbocsát* és nem *elbocsát*, a ném. *versetzen* csak *elsoz* és nem *megsóz* stb. Vagyis ezeket bizony egyenként kell (nem kis fáradsággal) megtanulni...

A 19. pontban (27) a tulajdonlást kifejezõ német *haben*-es szerkezet magyar megfelelőjéről ír röviden és pontosan a szerzõ, s más nyelvi példaként az oroszít idézi: a kérdés csupán az, hogy a cirill betûs szerkezet mennyi információt ad a német, osztrák és más, németül olvasó nyugat-európai érdeklõdõnek.

5. A második fõ fejezet a magyar hangtan, a hangtani szabályok és a kiejtés jó összefoglalását adja (2. Aussprache und Lautstruktur, 28—46). A fejezet elején — miként ez az ilyen jellegû nyelvtanokban hagyomány — egy táblázat található a magyar ábécé betûivel, ezek magyar nevével, APhI-átírásukkal, valamint magyar és német vagy más nyelvbõl vett példaszavakkal: köztük orosz (cirill betûs) szavak is találhatók, erre lásd a fentebb írottakat.

A 28. pontban (35) a *dz*-vel jelölt hang helyzetét taglalja a szerzõ az újabb generatív fonológiai kutatások alapján (vö. É. KISS KATALIN — KIEFER FERENC — SIPTÁR PÉTER, Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Bp., 1998. = ÚMNyt.), és változatlanul az említett hang fonéma volta mellett foglal állást. Ugyancsak az itt említett nyelvtan hangtani fejezetére hivatkozva s azt elfogadva értékeli a *v* fonémát (39. l. 10. jegyz.).

A magánhangzó-harmóniával kapcsolatban két megjegyzést kell tennem. A 36. lapon a 6. lábjegyzetben említett ném. *Lampe* elsõsorban nem a vegyes hangrend kiegyenlítése miatt lett a magyarban *lámpa*, hanem sokkal inkább a német szövegben levõ mély tónusú redukált *e* [ə] helyettesítése *a*-val (l. még: *cérna, dáma, láda* stb.; vö. EWUng.). A 7. lábjegyzetben megadott *oxigén* és *analízis* valóban palatális toldalékot kap, de a hasonló szerkezetû *április*-nál tett megjegyzés nem pontos. Ott ugyanis ez áll: „aber eher *április*-ban”, ahol is a ném. *eher* magyar megfelelője az *inkább*, de valójában az kellett volna, hogy *nur*, azaz *csak*: gondolom, megalapozott magyar nyelvtudással senki sem használná az *április*-ben szóalakot.

6. A harmadik fő fejezet a magyar nyelv alaktani kategóriáit tárgyalja (3. Überblick über die Wortstruktur, 47—68). Ebben a különféle szóelemekről, tö- és toldaléktípusokról olvashatunk. A magyar toldaléktípusokra németül is jól elkülönülő terminusokat használ FORGÁCS: a képzőt a *Wortbildungssuffix*, a jelet a *Grundsuffix*, a ragot az *Endsuffix* jelöli, a megfelelő helyeken ezek értelmét is megmagyarázza a szerző. Didaktikai okokból elfogadható a *kötőhangzó* megjelölés a tö és a toldalék közötti magánhangzóra (de a már integrálódott vokálisokra természetesen nem alkalmazza ezt a szerző), s ennek az idegen szemmel nézve bonyolult kérdésnek meglehetősen bő teret is szentel (46. pont, 50—4).

A 48. lapon álló 6. megjegyzés szerint a határozószók is (korlátozottan) fölvehetnek toldalékokat, s erre a *hátul-só* és a *bent-ről* áll példaként. Nos, úgy gondolom, szinkrón szempontból csak a *bent-ről* felel meg ennek az állításnak, ugyanis a *hátul-só* szóalakban a világosan látható tö mellett olyan „végződés” áll, amely ma nem található meg a toldalékállományban, vagyis lexikalizálódott formával van dolgunk.

A 47. pontban (54—5) a tőtípusokról olvashatunk, s itt a kötött és szabad tövekhez (pontosabban a többeseji időtartam-váltakozáshoz) olyan szópárokat is találunk, amelyekben a magánhangzók hosszúságának eltérése (látszólagos váltakozása) semmiféle magyar morfológiai eljárás következményeként nem indokolható. A *barbár* és *barbarizmus*, a *feudális* és *feudalizmus*, a *stílus* és *stilisztika* stb. hosszú, illetve rövid magánhangzója már az átadó vagy közvetítő idegen nyelvben is megvolt, így egyszerű meghonosodással van dolgunk, legfeljebb ennek a tőtípusnak bizonyos szavakra kifejtett analógiás hatásával (pl. *szatíra* ~ *szatirikus*), de itt sem magyar morfológiai indíttatású a jelenség. (Az adott kérdés hasonló módon szerepel a MGr.-ban is).

7. A negyedik fő fejezet a szófajokkal foglalkozik (4. Die Wortarten, 69—272). A 200 lapon az egyes szófajok ragozási kérdései is terítékre kerülnek, ez is magyarázza a fejezet terjedelmes voltát. Ez a tárgyalási mód, valamint a szófajtani felosztás — a MGr.-hoz hasonlóan — a megújított hagyományos grammatika elvei szerint mutatja be az egyes magyar szófajokat. Néhány megjegyzés: talán célszerű lett volna értelmezni a *Pseudo-Wörter* (álszók) és a *Satzäquivalente* (mondatszók) terminust (66. és 67. pont, 69—70); a 72. lapon (70. pont: Genus verbi) a szerző értelmezés nélkül használja a mediális ige fogalmát; a 71. pontban (uo.) jó magyarázatot olvashatunk arról, hogy a *-hat/-het* miért nem igemódot fejez ki; a 76. lapon található képzőtáblázatban olyan szópárok is szerepelnek (pl. *sü-t* ~ *sü-l*, *fo-jt* ~ *fu-l(lad)*, *ont* ~ *om-lik* stb.), amelyek teljesen a történeti morfológia körébe tartoznak, mivel semmiféle szinkrón transzparencia nincs bennük (még a tövek oldalán sem); az igeragozási paradigmák bemutatásakor német definíciós és terminológiai nehézségek, valamint a magyar nyelvtani hagyomány miatt a szerző a *subjektive/objektive Konjugation*-t használja az alanyi (általános), illetve a tárgyas (határozott) ragozásra, szerintem elfogadható módon; a felszólító módú igealakok bemutatása során a *-t* végű igéknél a szerző nem keres magyarázatot a különféle megoldásokra (mert vagy csak a történeti fejlődést, vagy csak a bonyolult generatív fonológiai kísérletet lehet idézni), hanem táblázatos formában közli a „keserű” tényeket.

A kontrasztív szemlélet jelenik meg többek között a magyar és a német egyes és többes szám használatában mutatkozó eltérések bemutatásánál (138. pont, 130), miként a birtokos személyjelnek a számbeli egyeztetésben, a rokonsági viszonyokban, az idő- és mértékhatározásban játszott szerepének tárgyalásában is (141. pont, 135—9). A főnévragozásnál (144—74. pont, 142—75) az egyes magyar ragoknál megtaláljuk az ezeknek leggyakrabban megfeleltethető német prepozíciókat, valamint a leggyakoribb magyar vonzatos szerkezeteket is, a megfelelő német egyenértékeseikkel.

A melléknévet és a számnevet külön mutatja be a szerző, ebben a korábbi szófajtani gyakorlatot követve, ellentétben a MGr. felfogásával. FORGÁCS bő példaanyagot mutatja be a mennyiségjelző utáni számhasználat, a *hány?* és a *ennyi?* használatának „lehetőségeit” (szabályait?) (179. pont, 178—81), s a számnevekhez kapcsolódóan tárgyalja a dátumhasználatnak (187. pont, 187), a matematikai alapműveleteknek (199. pont, 198) és az idő megnevezésének, az óraolvasásnak

(200. pont, 200) magyar jellegzetességeit is. A 197. pontban (197) a szerző az ÚMNyt.-ra utalva röviden érinti az *-an/-en* és az *-ul/-ül* névszói toldalék esetleges képző voltát, de (bizonyos történeti szempontokat is mérlegelve) ezeket végül is ragnak sorolja be.

A névelő bemutatásánál (229—233. pont, 229—36) is nagy nyomatékot kap a két nyelvben tapasztalható használati eltérések hangsúlyozása.

8. Az ötödik fő fejezet a szóalkotás (a szóképzés és az összetétel) kérdéseivel foglalkozik (5. Wortbildung, 273—333). Ez a rész is jelentős mértékben tartalmazza az újabb magyar nyelvészeti kutatások eredményeit, s egyebek mellett részletes bemutatását kapjuk a különféle termékeny képzők sajátosságainak is (278—311), valamint táblázatban összefoglalva találhatjuk meg a már nem termékeny, de még viszonylag jól kielemezhető képzőket (312—7). A 282. pontban (282) az *-ék* névszói toldalék egyértelműen a képzők között szerepel: talán utalni lehetett volna arra, hogy ezt a morfémát ma már inkább a többesjelek között tarthatjuk nyilván: vö. M. KORCHMÁROS VALÉRIA, Az *-ék* többesjel! (Néprajz és Nyelvtudomány 36. 1995: 295—307); HEGEDŰS ATTILA, Az *-ék* képző (jel?, rag?) és a tágabb külső helyviszony történeti-nyelvjárási összefüggése (BÜKY LÁSZLÓ és FORGÁCS TAMÁS szerk., Magyar és finnugor mondattörténet. Szeged, 1999. JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 67—73); MGr. 185; (az ÚMNyt. a 237. lapon viszont a képzők között tárgyalja).

Az összetételek fajtáinak tárgyalásakor tapasztalatom szerint erősebben érvényesülnek a transzformációs-generatív grammatika elvei. A jelzős összetételeknél (328. pont, 325) számos olyan előtagot sorol föl a szerző, amelyek már nem élnek (egyik-másik sosem élt) önállóan, viszont ezeknél bőven találhatók német mintájú tükörszavak (pl. *étlap* < *Speisekarte*, *elődítélet* < *Vorurteil*, *távcső* < *Fernrohr* stb.) — erre a tényre talán egy rövid megjegyzéssel utalni lehetett volna.

9. A hatodik fő fejezet a mondattant tartalmazza (6. Der Satz, 334—445). Szintaktikai jellegű utalások bőven előfordulnak már a korábbi fejezetekben is, ezért itt bizonyos kérdések már csak utalásszerűen fordulnak elő. A hagyományos magyar grammatikai elveket követő összefoglalásban számos példát találunk az alany és az állítmány számbeli és személybeli egyeztetésére, különös figyelemmel a magyar és a német nyelv közötti eltérésekre (355—8). Jónak (és fontosnak) tartom a német *haben*-es szerkezet magyar megfelelőinek tömör egybevetését és táblázatos szemléltetését (402. pont, 386—8).

Miként a bevezetőben már utaltam rá, ennek a fejezetnek a részét alkotják a szupraszegmentális jellegzetességek, azaz a szórend, a hangsúly és a hanglejtés lényeges vonásainak rövid foglalata (429—45).

A kötetet rövidítésjegyzék, tárgymutató és irodalomjegyzék zárja (446—56).

10. A fentiek summázataként a következő összefoglalást adhatom: FORGÁCS TAMÁS „Ungarische Grammatik” című műve olyan hiánypótló kézikönyv, amely a megújult hagyományos nyelvtan (grammatika) elvei és módszerei szerint, de az újabb (akár más elméleti keretben folytatott) kutatások eredményeire is támaszkodva jól foglalja össze a mai magyar nyelv rendszerének minden jellegzetességét, s így ennek segítségével az érdeklődő olvasó jól tud tájékozódni az indoeurópai nyelvektől számos ponton eltérő magyar nyelvben.

A könyv használhatóságát nagymértékben támogatja az igen részletes tartalomjegyzék, a margón található tételszámok és azok a jelek, amelyek különlegesen fontos jelenségekre hívják fel a figyelmet. Meghatározó szerepet játszanak az egyes (rész)fejezetekben található belső utalások, és külön is kiemelendőnek tartom a számos táblázatot, melyek jól szemléltetik az egyes tárgyalt jelenségeket

A szerző által használt terminológia — véleményem szerint — következetes és a németül olvasók számára érthető. A műben — nyilván figyelmetlenségből fakadó — apróbb hangjelölési

(pl. 22 és 46) és nyelvtani (pl. 25: *der Wald* helyett *die Wald*, 54: *für das Besitzerzeichen* helyett *für den Besitzerzeichen*) hibák is találhatók, ám ezek száma annyira elenyésző, hogy semmiképpen sem csökkentik a munka értékét.

GERSTNER KÁROLY